

ВІДНОСИНИ ПРАЦІ

Анна ТРОФІМОВА

ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ У МЕДІА-ДИСКУРСІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТИЖНЕВИКА «УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ» ЗА ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ 2014 РОКУ

Anna Trofimova

LABOUR RELATIONS IN MEDIA DISCOURSE
IN THE CONTENT OF UKRAINIAN WEEK
WEEKLY MAGAZINE (JULY — DECEMBER 2014)

Construction of labour relations in Ukrainian media discourse is analyzed basing on the content of Ukrainian Week weekly. Labour relations are reviewed as relations between employers as subjects of power and employees as the objectified group. The articles of the magazine reproduce the discourse of political and economic power into which the relations of the manager and subordinates are embedded. Labour relations do not have their distinctive frame in the social discourse, and constitute a part of vertical structure of paternalistic power as relations of subordination of employees to the employer, though the discourse of professionalism offers a partial alternative to paternalistic frame. Major characteristics of opinions and preconceptions regarding employers and employees, as well as discursive features of institutes of political and economic powers, which determine labour relations, are also defined.

Keywords: discursive regimes of power, labour relations, employers, employees, paternalism.

© А. ТРОФІМОВА, 2015

ISSN 1028-5091. Народознавчі зошити. № 6 (126), 2015

Розглянемо проблематику трудових відносин і праці у медіа-дискурсі за матеріалами суспільно-політичного тижневика «Український тиждень» (далі — УТ). Це періодичне видання має паперовий тираж, а також активний інтернет-ресурс. Загальна тематика чисел УТ другого півріччя 2014 р. (26 номерів) охоплює питання реформ, євроінтеграції, проведення АТО на сході України, причин і наслідків військової агресії Російської Федерації. Праця і трудові відносини частіше включено до журналістської аналітики не прямо, а як додаткові аспекти політичного аналізу і проблеми функціонування державних структур.

На прикладі матеріалів УТ проаналізуємо конструювання відносин праці в українському медіа-дискурсі, а саме відносин між працедавцями і працівниками як соціальними групами. Важливими в аналізі цієї сфери суспільного життя є конструкти суб'єкта влади (працедавець) і об'єктивованої групи (працівників). Ми виділимо основні риси відносин праці, уявлень про працедавців і працівників, а також визначимо дискурсивні характеристики інститутів політичних і економічних влад, що детермінують стан відносин праці.

Матеріали журналу мають здебільшого публіцистичний характер, хоч деякі, переважно з економічної тематики, є науково-публіцистичними. Водночас, нерідко автори матеріалів вдаються до художнього стилю, використовують літературні тропи. Тексти містять значну кількість авторських узагальнень і сталих відтворених уявлень, характерних для українського суспільного дискурсу, що робить матеріали видання багатим джерелом для дискурс-аналізу.

Для аналізу матеріалів тижневика застосовано метод дискурс-аналізу за Л. Філіпс і М. Йоргенсен, згідно з яким реальність є конструйованим явищем. Дослідники аналізують наявні у висловлюваннях патерни і установки світоглядної системи, яка має певні змінні характеристики, притаманні власне дискурсу [1, с. 49]. Дослідник може визначати структуру дискурсів і суб'єктів, генерованих цими дискурсами, брати до уваги те, як саме адресат інтерпретує текст, ким є ті, хто пишуть чи говорять, і з яких причин їх тексти мають саме таку структуру і смислове наповнення [1, с. 42—43]. Згідно з Філіпс та Йоргенсен, дискурс проявляється у формі загальноновизнаних тверджень, обмежених певними правилами, які визначають, чому належить надавати значення [1, с. 37]. У контексті такого підходу до аналізу культурних явищ письмові практики — писання — виконують не лише функцію

передачі інформації. Писання отримує значення культурної практики через те, що ініціює нові форми діяльності, нові дії [22, с. 55], забезпечуючи простір для активності агентів дискурсивних влад. Відповідно, медійні тексти можуть як бути джерелом інформації про владні відносини, і зокрема відносини найманої праці, так і способом транслювати певні практики влади у відносини праці, тобто водночас і впливати на суспільний дискурс, і відтворювати його.

Вертикалі владних відносин як соціальна рамка відносин праці

Проаналізовані номери УТ значною мірою зосереджені на політичній та економічній проблематиці, зокрема потребі змін у цих сферах. Ініціатором і джерелом новацій постає переважно державний керівник (особа чоловічої статі) — вольовий реформатор, який повинен взяти на себе відповідальність за ухвалені складні рішення у впровадженні нових практик. До прикладу, у підсумковому матеріалі 2014 р. йдеться про те, що країну повинен очолювати «державник зі стратегічним баченням, що сягає за межі його чинного мандата» [21, с. 6]. Роль громадян у реформах окреслена фразою «люди винагородять сміливих політиків» [21, с. 6]. Винагородою автор вважає відданий за цього політика голос під час виборів. Водночас, пише автор, джерелом безпеки є «якісні перетворення», які «мають бачитися міцним муром, що захищає кордони країни» [21, с. 6]. «Міцний мур» забезпечує власне сильний реформатор-державник, одна особа; «політики» як група осіб, що мали би нести відповідальність за реформи, згадуються з негативною оцінкою (група, яку не вдається проконтролювати щодо відповідальності і яка уникає її).

На наш погляд, образ очільника держави, конструйований у матеріалах видання, зіставний з образом батька у традиційній патріархальній родині. Господарська діяльність батька справді могла виступати ключовим фактором для процвітання патріархальній сім'ї. Подібні уявлення властиві для світогляду патерналізму — соціальної системи, в якій очільника-керівника сприймають як особу, відповідальну за добробут усіх членів соціальної системи, які ставляться до керівника з шаную, очікують від нього вирішення соціальних та економічних проблем [2, с. 76].

Патерналізм можна вважати антитезою до стратегії самоорганізації, зокрема на рівні держави [2,

с. 14]. В такій соціальній системі особи, що не знаходяться на верхівці владної піраміди, не можуть впливати на свою долю і потребують опіки і турботи від «батька». Зрошення приватного і публічного в патерналістичній парадигмі проявляється у деяких матеріалах УТ про суб'єктів влади. Так, у матеріалі про дітей високопосадовців, що роблять політичну кар'єру, йдеться, зокрема, про сина президента П. Порошенка. З цього приводу автор матеріалу наполегливо радить президенту зупинити політичну кар'єру сина, в залежність від чого ставить успіх усієї країни: «Якщо президент правильно сприйме цей урок, без образ і прагнення до помсти, то наша країна попрямує до Європи, відновиться Донбас, повернеться Крим, і бажані гості, хоч із Заходу, хоч зі Сходу, стануть заздро перемовлятися: ти диви, як Україні пощастило з президентами» [16, с. 23]. Журналіст зміщує аналітичний підхід до проблеми непотизму зі свого роду рольовою грою, де у репліках народу, обуреного рішеннями президента, звучить голос журналіста, який позиціонує себе як того, хто повчає батьківську фігуру, формулює вказівки і заохочення до їх виконання. Журналіст формулює себе як суб'єкт дискурсивної влади через перенесення наратора з паттерну стосунків однієї владної структури до іншого — вільнішого паттерну приватних стосунків, який має подібну структуру з виразною фігурою батька, однак, з більшою свободою мовлення. Таке зрошення відбувається на основі осі дискурсивної рамки — фігури Батька. В іншому матеріалі П. Порошенка також зображено ключовою особою в справі завершення війни і в здійсненні реформ. Некогерентність сподівань і реальності викликає в автора фрустрацію (тут він користується тим же прийомом переходу у патерналістичних моделях і презентує свою думку як думку народу України) [12, с. 4].

До функцій цього символічного «батька» входить і необхідність тлумачити дійсність для очолюваної ним групи осіб. Таку потребу автори УТ озвучують при роз'ясненні соціально-політичної та економічної проблематики. За твердженням матеріалу УТ, люди відчувають труднощі за необхідності самостійно оцінити складні реалії: «Ситуація ускладнюється відсутністю чорно-білої картинки українського політикуму в його сьогоднішньому вигляді. Немає жодної політичної сили, на яку могли б зорієнтува-

тися невдоволені громадяни» [20, с. 8]. В одному з інтерв'ю влада позиціонується як носій пояснювальної функції для народу, якому властиве обмежене розуміння дійсності: «Якщо ви проста людина, наприклад, пенсіонер, то дуже важко збагнути, чому уряд не збільшує пенсії одразу учетверо, особливо коли вона нижча за прожитковий мінімум. Тому влада повинна спілкуватися з народом, пояснювати...» [19, с. 10].

Потребу спрощення, схематизації дійсності для людей аргументовано нездатністю суспільства до критичного мислення чи прийняття рішень. Можливо, дискурс патерналістичного домінування тут виявляє своє прагнення володіти смислами, які влада уніфікуватиме для *людей*, яких переконавано у їх безпомічності і потребі посередника-тлумача (імовірно, медіа-ресурс так аргументує свою позицію посередника між владою і людьми, радника для владних фігур). У цій риторичній авторів зуміли навіть переформатувати чільні принципи демократії: «Громадянам і надалі простіше вважати, що вони можуть покарати політиків, які не виправдали їхніх сподівань, проголосувавши на чергових виборах за інших» [20, с. 8]. Водночас формою політичної участі для громадян названа «реальна самоорганізація знизу» [20, с. 8]. Така двозначність сприйняття — або нерозуміння владних стратегій, або створення власних структур на противагу владі — знов-таки демонструє певну бінарність оцінкових суджень і тяжіння до категоричності у поглядах щодо соціальних змін. Наголошується або роль патерналістичної фігури на чолі держави, або потреба повністю відмовитися від сподівань на державну владу і зруйнувати вертикальну структуру, яка підтримується через інститут голосування.

Як виборці *люди* переважно зображені як малоініціативне згромадження, яке вимушене голосувати за певного кандидата, як-от: «нещасливі на вигляд, бідно одягнені люди, переважно старі... виборці, що плелися на вибори, самі не розуміли, для чого це їм» [18, с. 9]. При описі активного заангажування до політичної діяльності вживаються лексеми, пов'язані з Майданом, до прикладу, «прихильники партій Майдану» [18, с. 9]. На позначення сукупності виборців вживається лексема «українці» [16, с. 24]: «Люблять українці прибіднятися. Особливо коли йдеться про вибір. «Та я знаю?.. Тре' подумати. А

ти що скажеш?.. Та мені що...» Чули? Або приходять молодиця на базар, де буває щонайменше раз на тиждень, і зойкає: «Та нема з чого вибрати! Та все одне й те саме...» [...]. Так само і з голосуванням: «Та кого там обирати?» [16, с. 9]. Сумніви і процес роздумів прирівняно до низької спроможності приймати політичні рішення; водночас, аналогія до купівлі продуктів на базарі може свідчити про уявлення про політичний консумеризм виборців.

У матеріалах, присвячених активній політичній участі громадян під час подій Майдану, автори відчують потребу виокремити іншу соціальну групу, не позначену пасивністю і низьким рівнем політично свідомості. У матеріалі автор робить спробу описати «мислячий клас» як ініціатора соціальних перетворень. У статті «Партія мислячого класу» автор формулює «абсолютно раціональну пропозицію [...] по-іншому іменувати суспільний кластер, що виконує функції, які ми так наполегливо приписуємо так званому середньому класові [...]». Мислячий клас — це типовий постмодерний феномен, який творить волелюбна й небайдужа частина суспільства» [21, с. 29—30]. «Мислячий клас», на думку автора, такий прикметний, що дістав схвалення політичної еліти [21, с. 29—30]. Отже, моментом досягнення суб'єктності «мислячого класу» є визнання і увага від політичної еліти. Тобто спостерігаємо, що спроба журналіста виокремити інтелектуалів в окремий соціальний кластер все ж не долає світоглядну рамку патерналізму. Особистісний характер сприйняття очільника держави — як того, хто є у певних відносинах з народом як групою, має відповідальність за реформи, повинен дотримуватися певного морального кодексу, від чого залежить майбутнє народу — є однією з ознак дискурсу патріархальної, патерналістичної влади. Носій влади є чоловіком, наділеним очікуваннями народу — групи, що стикається з труднощами при необхідності зробити вибір, потребує допомоги у політичних рішеннях і турботи у сфері економічного добробуту.

Система влади як піраміди, в якій «цеглинки» спрямовують свої сподівання до вершини, не маючи впливу на процеси, що відбуваються, і чітка вертикальна ієрархізація відносин влади чітко виділяється в проаналізованих матеріалах у відносинах політичної влади і народу. Розглянемо, чи працівники і працедавці можуть бути поєднані іншими структурами владних

відносин, а чи трудові відносини, навпаки, є вписаними в загальний дискурс політичної влади.

Працівники

У проаналізованих номерах є лише один матеріал, провідною темою якого є наймана праця, це інтерв'ю про водія депутата Верховної Ради. Але також опубліковано кілька матеріалів, присвячених проблематиці фахових вимог до державних службовців, працівників СБУ, МВС та військовослужбовців ЗСУ.

Трапляються такі узагальнені характеристики найманих працівників. Йдеться про конкурентну перевагу висококваліфікованої робочої сили (характеристика надана іноземцем щодо інвестиційної привабливості України, в якій рівень фахової підготовки працівників відіграє значну роль) [6, с. 19], а також позитивно оцінюються робітники, що мають різноманітні здібності і фахові уміння. Це спостереження подається в інтерпретації, в якій посадовець державної структури, що висловлює думку, має на меті провести аналогію між фаховою спеціалізацією особи і «спеціалізацією» держави як способом подолати конкуренцію [14, с. 8]. Таким чином, фаховість особи виноситься зі сфери відносин праці між працівником і працедавцем і вписується в логіку державного будівництва, де фаховість становить ресурс держави і моделюється за зразком спеціалізації економіки у відповідності до переважаючих ресурсів. Фаховий розвиток людини перетворюється на мініатюрну модель економічного розвитку держави.

Лексеми «праця», «працівники» зустрічаємо нечасто, переважно у стосунку до співробітників силових структур і державних інституцій. Ці лексеми вжито в інтерв'ю колишнього заступника міністра внутрішніх справ, який описує реформування кадрового складу МВС як зміну *працівників*. Словосполучення «*працівники* міліції» вживається з нейтральним емоційним забарвленням, у негативному контексті вжито вислів «*люди з системи*» [21, с. 10]. Цікаво, що автор згадує молодих людей як «*працівників з досвідом*», що перебувають у конфлікті з системою [21, с. 11]. Однією з спеціальних вимог для роботи у правоохоронних структурах, окрім професійних характеристик, посадовець МВС вважає готовність до «радикальних дій, коли треба ризикувати життям. Якщо правоохоронець на це не здатен, то постає питання, чи може він служити» [21, с. 11];

посадовець зазначає як проблему те, що «значна частина працівників попереднього складу після Майдану морально не готова» до такої самопожертви як частини посадових вимог [21, с. 11].

Подібно, в статті під заголовком «Лише молоді офіцери радикально змінять Збройні сили України» [21, с. 12—15] проаналізований кадровий склад ЗСУ. Проблема кадрового забезпечення керівного складу ЗСУ автор репрезентує як конфлікт між старою генерацією офіцерів, «що випускалися за СРСР. Здебільшого вони позбавлені будь-якої ініціативи, сміливості взяти на себе відповідальність і просякнути махровим бюрократизмом» [21, с. 14] і молодшими за віком офіцерами, «які закінчували училища за часів незалежної України [...], які саме зараз можуть успішно керувати управліннями, департаментами, командувати бригадами, полками та батальйонами» [21, с. 14]. Це можна вважати спробою вийти з вертикальних владних відносин і делегувати більше повноважень молодшому офіцерському складу, однак наратив автора не містить прямої мови чи не опосередкованих роздумами автора висловлювань цих позитивних героїв статті. Автор виступає патерналістичною фігурою, яка формулює і репрезентує точку зору молодшого офіцерського складу і критикує генералітет, однак, самі військовослужбовці нижчих чинів присутні лише на ілюстраціях. Відсутність власного мовлення і презентації своєї позиції не через журналістський наратив (до прикладу, текст матеріалу міг би містити пряму мову офіцерів) позиціонує молодший офіцерський як об'єкт влади. Журналіст запропонувати альтернативу владній системі, яку критикує, однак, змінюючи лише вимоги до генералітету, атрибутуючи контроль за поведінкою бійців офіцерам вищого керівного складу і не надаючи можливості репрезентувати себе нижчим чинам і рядовим бійцям, автор матеріалу стверджує владну систему патерналізму, яку намагався критикувати.

У 37 номері УТ опубліковано детальний опис символічної фігури батька: військово «відомство має очолювати або дуже сильний, незалежний політик, здатний об'єднати навколо свого авторитету всі засоби, або, навпаки, суто військова людина, яку поважають в армії, зі стратегічним мисленням та великим досвідом, розумінням системи безпеки держави, особистість, яка об'єднала б усіх у могутній кулак» [10, с. 26]. Образ батька пов'язаний також з вимогою

сильної руки, належності до внутрішньої символічної системи і здатності до вчинення суспільного тиску, який має зняти турботи з пошуку об'єднаних позицій для військових старої і нової формації. В одному з інтерв'ю з військовими знаходимо згадку про командира батальйону: « — Олександр Гуменюк? Батя? — Так, справді Батя» [8, с. 39]. Поряд з однозначним маркуванням керівника як батька бачимо і певну бінарність, яка виникає щодо відносин батька і дітей: батько повинен захищати дітей і бути попереду, однак фаховим завданням керівника є планувати військової операції, прийняття рішень і управління військовими діями. Можемо підсумувати, що матеріали УТ, присвячені образу керівника, мають ознаки конфлікту між патерналістичними очікуваннями і розумінням професійної діяльності.

Держслужбовці

Конфлікт очікувань між патерналістичними установками і обов'язками фаху простежується також у розмірковуваннях про державних службовців, які можуть виступати як працедавцями, так і найманими працівниками, проте мисляться авторами УТ як окрема група, наближена до влади, або така, що конституює владні вертикалі. Саме у розмірковуваннях про державних службовців, які не мають прямого політичного впливу, але є радше виконавцями політичних вказівок, конфлікт між дискурсом патерналізму і професіоналізму спостерігається найяскравіше. В матеріалах про державних службовців йдеться про їх відданість реформам європейського зразка і необхідності провести такі реформи на високому рівні. Однак, найпекучішим позиціоновано питання, чи можуть держслужбовці утриматися від співпраці з реакційною державною системою. Очікувані моральні стандарти, які мали б утримати держслужбовця від зливання з руйнівною Системою, виступають важливішим критерієм, ніж професіоналізм і досвід праці [10, с. 15; 7, с. 27; 3, с. 17].

Така чітка позиція щодо переваги моральних якостей призводить до протиріччя. Адже для виконання завдань з реформування і люстрації не меншою мірою потрібні професійні навички, що теж визнано в журналістських матеріалах: «Для внутрішньої організації дуже важлива освіта наших фахівців. Як виявилось, багато моїх колег ніколи не були в Європі. І це вельми проблематично, бо йдеться про лю-

дей, які приймають дуже важливі рішення, але не завжди знають, як розв'язують ті самі питання в інших країнах» [14, с. 39].

Інша стаття переводить це протиріччя у сферу матеріальних набутків: «На відміну від початку 1990-х, в Україні не бракує молодих людей з дипломами МВА та сучасними уявленнями про світ [...]. Забобони на кшталт «старий уже накрив, а молодий крастиме більше» матимуть сенс, якщо не зміняться принципи взаємодії в державі та соціумі, а вони, хоч і повільно, стають інакшими» [10, с. 13]. Проте Система нерідко перемагає: новий владний суб'єкт, згідно зі спостереженнями авторів матеріалів, намагається витворити відстань між собою і тими, хто тепер об'єктивізований його владними можливостями. Прикладом може служити стаття, присвячена розмірковуванню над тим, що трапляється з активістами, коли вони отримують державні посади. Про зміну мобільного номера колишнім активістом, що став чиновником, журналіст зазначає: «Людина нового рівня, не стане, як казав Свирид Голохвастов, «водиться лише бы с кем» [...]. Але питання: чи схоче новоспечений чиновник бодай сприяти вирішенню цих проблем? Краще змінити номер і додавати собі в телефон нові «корисні» контакти, лімітуючи ті, що з минулого» [3, с. 11]. Трапляються і спроби сформулювати пояснення таким змінам: «Людина стикається з реальною політикою. У такій структурі немає ідей, там є правила. Активіст тим часом живе у світі ідей [...]. (Влада) не може жити за гаслами, вона живе за приписами функціонування себе самої [...]. А наша влада така, що людина має залишити свій активізм «за порогом». Разом із дрес-кодом ви маєте прийняти й корпоративну систему стосунків» [3, с. 17]. Цей коментар соціопсихолога нормалізує владний дискурс відносин як механізм формування соціальної відстані, табу на змішування з «простими людьми» для суб'єкта влади. Посадовці державних інституцій можуть бути презентовані авторами матеріалів як еліта, властиво, владна еліта: «Сьогодні клановий підхід при здійсненні кадрової політики держави має бути замінений принципом залучення до влади та активною співпрацею всіх представників національної еліти, які повинні відповідати критеріям «5П»: професіоналізм, патріотизм, порядність, працездатність, працелюбність» [7, с. 12]. У цьому уривку спостерігаємо конструювання особливості державного службовця також і через апеля-

цію до професійності, де професійність втрачає функцію контролю якості і стає частиною вибудовування інакшості держслужбовця, його вищої позиції у соціальних відносинах, з чого висновується необхідність створення відстані між ним й іншими. Директорка фонду і соціолог, коментуючи про те, чи активісти можуть стати політиками, формулює проблему як «чому успішні активісти часто стають безпорадними чиновниками» і пропонує таку відповідь: «Політика — це професія [...]. Ми побачимо, що люди, на яких покладають великі надії, адже вони герої, хороші активісти, не можуть бути чиновниками, бо то інша професія. Це треба розуміти. Або ти вчишся цього фаху, або ні. І не завжди є здібності і бажання до чиновництва» [3, с. 17].

Розуміння професійності як вимог, що мають бути контрольовані, тобто професійності як об'єкту контролю зі сторони суспільства, а не інструменту вивчення владного суб'єкта, зустрічаємо у роздумах чеського чиновника на тему праці держслужбовців: «Має бути справжня лояльність до Української держави і народу [...]. Претендент на високому рівні володіє державною мовою, усною і письмовою, демонструє хороші знання з історії, ніколи не був членом чи активістом недемократичної чи протиукраїнської організації. Після чого потрібно ретельно оцінити його профпридатність, досвід роботи та освіту, а в нових працівників і здібності до перекваліфікації та перспективи навчання в подальшому. Кожен державний службовець повинен мати перед собою набір конкретних робочих і навчальних завдань, виконання яких можна легко проконтролювати. Перевірку варто проводити щонайменше раз у рік» [10, с. 31].

Опис українських чиновників у матеріалах УТ містить також властиву описам влади пейоратизацію групи з прагненням знецінити її як через оцінку моральних якостей, так і через оцінку професійності, що властиве, як ми зазначали, дискурсу державної влади. Чиновники «різного калібру дурять своїх шефів, включно з президентом, показують» [20, с. 5]; «блискавично багатіли та впадали в марнотратство, купуючи все, що блищить, шелестить і рухається» [20, с. 27].

Працедавці

Як уже зазначалося, у матеріалах УТ працедавцями переважно виступають керівники державних струк-

тур, зокрема силових. Однак, знаходимо також описи власників та керівників підприємств, яких зображено тут як окрему соціальну групу. Часто для позначення таких підприємців використовується лексема *бізнесмени*. Для аналізу ми обрали матеріал «Донецьк і духи капіталізму», в якому журналістка подає детальний опис керівників бізнесу з м. Донецьк. Географічна локація тут є радше вторинною до смислового навантаження тексту, в якому журналістка моделює патріархальний образ «вовка з Волл-Стріт».

Матеріал зображує підприємців, імовірно, середнього рівня (про це чітко не сказано). Підприємці описані як «підозрілі, сухі, надто раціональні, дуже спокійні, навіть у розносах і скандалах холодні як лід» [20, с. 26] (журналістка позиціонує ці риси як захисну стратегію від болю). Підприємців представлено як ощадливих осіб [20, с. 26], які детально вивчали виробничі процеси [20, с. 27], знали «ім'я повара, начальника зміни, комірника [...] не з зарплатних відомостей. І про характер, і про те, хто коли запив, одружився та розлучився. Не з доброї душі знали, а з прагматичних міркувань. Бо від якості їхньої роботи залежали гроші» [20, с. 26].

Бізнес — це «справа всього життя» [20, с. 26], розвиток фірми дає «справжнє задоволення» [20, с. 26]. Журналістка зазначає, що «задоволення від зробленого — збудованого, випущеного, збільшеного — робило їх, нудних і похмурих, еротичними та сяючими. Дружини цього не розуміли. Підлеглі часто ненавиділи» [20, с. 27]. Професійність, зокрема фахові знання, а також захоплення виконуваною роботою виступає інструментом виокремлення особи з її соціального кола, і водночас професійний і фінансовий успіх стало корельований з сильно негативними реакціями соціуму, які створюють відстань між владним суб'єктом і найманими працівниками. Схильність до встановлення відстані атрибутована і для самих бізнесменів: «консервативні, схильні до компромісів, до тиші, яку люблять гроші» [20, с. 27], протагоністи-бізнесмени вважають, що «дружити з усіма необхідними людьми — це їхнє правило. У цій дружбі вони [...] тримали дистанцію», оскільки дружба з чиновниками вимагала фінансових витрат [20, с. 27]. Протагоністи наділені також і прагненням вирізнитися зовнішньо через «ненавмисний, а потім уже й підкреслений аскетизм в одязі, їжі, розвагах» [20, с. 27]. Тут спостерігаємо певну амбіва-

лентність: з одного боку, бізнесмени розвивають то-вариські стосунки з чиновниками і водночас — знову бачимо конструювання відокремленості також і від інших суб'єктів влади: журналістка вивіщує бізнесменів над чиновниками і вписує останніх у владну вертикаль економічної влади на нижчі щаблі. Хоча журналістка і намагається сконструювати вертикаль економічної влади, ця вертикаль також розміщена у рамці патерналізму з чітко окресленою батьківською фігурою. Ця гіпермаскулінна фігура описана як суб'єкт влади, якому належить підкорятися з захопленням (а непокора є злочином і формулою конструювання соціального маргінесу). Привабливість образу відстороненого, неемоційного чоловіка, який є жорстким критиком, властива матеріалам цієї журналістки і може бути пов'язана з еротизованістю образу Батька. Надцінність такого бізнесмена — діти [20, с. 28], які дістають обов'язковий мистецький, спортивний і лінгвістичний компонент освіти, а також долучаються до справи батька (виконують на його підприємстві деякі нескладні завдання, що не вимагають високої кваліфікації [20, с. 27]).

Журналістка моделює такі форми поведінки бізнесмена-працедавця у кризовій політичній ситуації: 1) виїзд з окупованих територій, «бо є статки і навички починати все спочатку. Бо діти — надцінність» [20, с. 28]; 2) вивезення родини і повернення на окуповані території, «бо є підлегли [...], за яких вони відповідальні. А ще є старі, немічні, самотні. Тепер виходить, теж їхні» [20, с. 28]. Тут спостерігаємо гіперболізацію позитивних рис працедавця і негативізацію будь-якого незадоволеного працівника через безапеляційне віднесення його до найбільш негативного соціального прошарку. Відносини «працедавець-працівник» позиціонуються як антитеза, що перетворюється на антитезу «турботливий патріот» — «злочинець-сепаратист» [20, с. 28] за умови незадоволеності працівника діями працедавця. Це призводить до нормалізації стандарту покори і послуху будь-яким вимогам працедавця і вимоги захоплення його особистими рисами. Зростаюча турботливість владного суб'єкта виводить його на вершину соціальної піраміди через символічне усиновлення осіб з соціальних груп, що потребують додаткової допомоги, яка мала би надаватися державними структурами.

Можемо припускати, що у наявних дискурсах влади і праці економічна і політична (державна) влада

не можуть бути розділеними через нормативну сингулярність патерналістичної влади: не може існувати множинності владних суб'єктів, адже у патерналістичному світогляді можливий лише один Батько. Подібна форма трудових відносин унеможлиблює рівність сторін у відносинах праці і позиціонує погляд працедавця як єдино вірний погляд на трудові відносини і виробничі процеси. Це конструює працівника як об'єкт владних відносин, якому дають можливість відмовитися від ризиків і потреби нести відповідальність, за що працівник вписує себе у владну структуру як об'єкт влади, що генерує захоплення владним суб'єктом і згоду з його діями. Ця формула комфортності патерналізму як системи, яка для працівника виключає ризик, сумніви і страх помилки, супутні процесу прийняття рішень, перекладаючи тягар рішень і відповідальності лише на працедавця, є властива патерналістському світоглядові.

В УТ розміщено і матеріали, в яких економічна і політична влади не ототожнюються. До прикладу, у статті, що описує адаптацію бізнесменів, що виїхали з м. Донецька, в нових місцях проживання, подано історію двох бізнесменів, один з яких знайшов ринкову нішу для свого бізнесу у м. Києві, інший «планує освоювати ринки європейських країн» [12, с. 50]. У цих матеріалах також присутня апологія підприємців як окремої соціальної групи, що володіє особливими рисами надпродуктивності, надпрацьовитості: «Той, хто мав справу з донецькими бізнесменами, справжніми selfmademan, а не «пташенятами гнізда януковичівсько-ахметівсько-єфремовського», скаже, що кращих просто немає. Це абсолютно невтомні люди з настільки широким мисленням щодо того, як заробляти та вибудувати нові прибуткові схеми, що ніхто інший, окрім американців у свої найкращі часи, просто не спадає на думку [...], які з нічого, з нуля, побудували якісний бізнес тільки завдяки власному природному хисту і працелюбності. Причому зробили це в таких умовах, де інші просто опустили б руки і мовчки втекли» [8, с. 35]. Журналіст також моделює фігуру надлюдини, всемогутнього Творця прибутків з нічого, який не має вад людської фізичності і спроможний побудувати непомильну схему діяльності підприємства. Журналіст представляє свої роздуми як аналітику підприємницької діяльності, у такий спосіб конструюючи їх об'єктивність, хоча, на нашу думку, конструювання досконалості фігури пра-

цедавця як Творця світу економіки радше тяжіє до відтворення культурних уявлень патерналізму влади в економічному контексті.

Прикметно, що схильність до конструювання надлюдських спроможностей у підприємців відсутня у наративі польського політика: «(після 1989 року) це був час навчання, який підготував дуже багато успішних польських підприємців. Може, не такого формату, про який читаємо у списку Forbes, але власне такого, який створив потужну систему малого й середнього бізнесу» [19, с. 7]. Тяжіння до надприродності підприємницьких рис і вмінь у наративі польського політика відсутнє, як і прагнення прикрасити фігуру працедавця рисами особистої привабливості і виокремити працедавця з загалу через відчуження між фігурою Батька і підлеглими.

Таким чином, можемо підсумувати, що проаналізованим матеріалам УТ властиве відображення працедавців за допомогою моделювання або вкрай негативної, або цілковито позитивної фігури. У негативному ключі працедавці зображені як особи низького культурного рівня, і водночас певним чином віддалених від працівників як закрита соціальна каста, якій властива зверхність і прагнення принизити працівників, обмежуючи їх до рівня обслуги чи ставлячи під питання їх професійну гідність. У позитивному ключі працедавці зображені як досконалі, над-ефективні особи, що виявляють надлюдські уміння, як-от створення прибутку з «нічого». Працедавці наділені рисами зосередженості на грошах, амбіційності, нехтуванні всім, що не стосується бізнесу — і відмовою вважати працівників рівними собі, що журналісти інтерпретують і як ознаку елітарності, і як рису, що зазнає критики як інструменту продукування соціальної прірви між заможними і бідними. Працедавець як суб'єкт владних відносин переважно представлений як не особа з певними рисами, але як один з групи працедавців, узагальнений образ, наділений здатностями, що виокремлюють його з суспільства і відокремлюють від найманих працівників як соціальної групи.

Висновки

Отже, можемо підсумувати, що зміст проаналізованих номерів УТ позначений виразно патерналістичними уявленнями про трудові відносини працедавців і працівників. Матеріали видання відтворюють дискурс політичної і економічної влади, в який вписано

відносини керівника і підлеглих. Матеріали багаті на роздуми про владу (переважно політичну і економічну владу великого бізнесу) і людей як інших стосовно влади (не-політиків і не-бізнесменів). Такій формі суспільних відносин властива висока ієрархізованість і наявність сингулярного владного суб'єкта і множинних об'єктів, що мисляться як однорідна група. Владний суб'єкт конструйований у рамках патріархальної маскуліності як дистанційований носій абсолютної влади. Він зображений як символна фігура Батька, зобов'язаного до турботи і відповідальності про об'єкти влади. Об'єктивовані конструюються як такі, що потребують оцінки своїх дій, тлумачень подій, що відбуваються у їх середовищі, а також контролю. Аби висловитись, працівник потребує посередника — журналіста, що репрезентує його наратив перед читачською аудиторією. Уявлення про відносини між працівником і працедавцем в основному відповідають схемі відносин політичної влади і народу.

Випадки переговорів з керівником, встановлення меж спілкування через угоду чи діловий етикет, обговорення відповідальності і обов'язків сторін чи інші форми відносин ділового партнерства між сторонами відносин праці не є предметом обговорення у матеріалах УТ. Порушення трудових прав групи осіб, тиск на групу осіб зі сторони керівника чи позитивно оцінювані відносини окремого працівника і працедавця як окремих осіб без контексту соціальної групи не представлені ні як тематика, ні в окремих матеріалах з проаналізованого масиву. Дискурс відносин праці як відносин двостороннього партнерства або залучення третьої сторони (держави, профспілки, інших об'єднань з функціями регулювання чи посередництва) не є структуризований. Загалом відсутні тематика рівності соціальних груп щодо працевлаштування, чітке окреслення діяльності і соціальних впливів представників тих чи інших фахів, а також матеріали, базовані на особистій історії чи історії діяльності підприємства чи структурного підрозділу організації. Прикметно, що проаналізовані номери УТ не містять матеріалів, де згадується гендерна проблематика чи інші тематики дискримінації та нерівності.

Аналітика та описи виразно ієрархізованих систем організації праці, як-от у силових структурах, містять чіткі уявлення щодо професійних характеристик, особистих і світоглядних рис керівного складу та інших працівників, соціальну схвалювану та

ефективну парадигму відносин між керівним складом і працівникам. Можна виділити такі пари бінарних опозицій, конструйованих у дискурсі праці:

Влада	Люди
Керівник	Підлегли
Дистанційований	Виключені (ті, кого не цінують і не розуміють)
Спрямований на власну вигоду	Ті, чий сподівання на опіку обдурено
Той, хто ухвалює обов'язкові для підлеглих рішення	Ті, хто не може впливати на владну фігуру
Той, хто оцінює	Ті, хто чекають на оцінку
Той, хто за потреби запобігає уваги	Ті, хто гостро критикують
Чітко окреслена фігура	Узагальнена група
Приваблива фігура	Приваблювана група

Таким чином, можемо узагальнити, що відносини праці не мають окремішньої рамки у суспільному дискурсі і вписані у вертикальні структури патерналістичної влади як відносини підкорення працівників працедавцю, хоча дискурс фаховості почасти є альтернативою жорсткій патерналістичній рамці.

1. Йоргенсен М. Дискурс-анализ. Теория и метод / Марианне Йоргенсен, Луиза Дж. Филиппс. — Харьков : Гуманитарный центр, 2008. — 352 с.
2. Сусак В. Патернализм / В. Сусак // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2007. — № 3. — С. 76—94.
3. Український тиждень. — № 28 (348). — 10—17.07.2014.
4. Український тиждень. — № 29 (349). — 18—24.07.2014.
5. Український тиждень. — № 31 (351). — 1—7.08.2014.
6. Український тиждень. — № 32 (352). — 8—14.08.2014.
7. Український тиждень. — № 34 (354). — 22—28.08.2014.
8. Український тиждень. — № 35 (355). — 29.08—4.09.2014.
9. Український тиждень. — № 36 (356). — 5—11.09.2014.
10. Український тиждень. — № 37 (357). — 12—18.09.2014.
11. Український тиждень. — № 38 (358). — 19—25.09.2014.
12. Український тиждень. — № 39 (359). — 26.09—2.10.2014.
13. Український тиждень. — № 40 (360). — 3—9.10.2014.
14. Український тиждень. — № 41 (361). — 10—16.10.2014.
15. Український тиждень. — № 42 (362). — 17—31.10.2014.
16. Український тиждень. — № 43 (363). — 24—30.10.2014.
17. Український тиждень. — № 44 (364). — 31.10—6.11.2014.
18. Український тиждень. — № 45 (365). — 7—13.11.2014.

19. Український тиждень. — № 49 (369). — 27.11—4.12.2014.
20. Український тиждень. — № 50 (370). — 4—11.12.2014.
21. Український тиждень. — № 52 (372). — 18—25.12.2014.
22. Godlewski G. Antropologia pisma: nowe obszary / G. Godlewski // Antropologia pisma. Od teorii do praktyki / red. P. Artieres, P. Rodak. — Warszawa : W-wo uniwersytetu Wraszawskiego, 2010. — S. 42—64.

Анна Трофімова

ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ У МЕДІА-ДИСКУРСІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ТИЖНЕВІКА «УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ» ЗА ДРУГЕ ПІВРІЧЧЯ 2014 РОКУ

На прикладі матеріалів тижневика «Український тиждень» проаналізовано конструювання відносин праці в українському медіа-дискурсі, а саме відносин між працедавцями як суб'єктами влади і працівниками як об'єктивованою групою. Матеріали видання відтворюють дискурс політичної і економічної влади, в який вписано відносини керівника і підлеглих. Відносини праці не мають окремішньої рамки у суспільному дискурсі і є частиною вертикальної структури патерналістичної влади як відносини субординації працівників працедавцю, хоча дискурс фаховості почасти слугує альтернативою патерналістичній рамці. У статті також визначено основні риси уявлень про працедавців і працівників, а також дискурсивні характеристики інститутів політичних і економічних влад, що детермінують стан відносин праці.

Ключові слова: дискурсивні режими влади, трудові відносини, працедавці, працівники, патерналізм.

Анна Трофімова

ТРУДОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ В МЕДИА-ДИСКУРСЕ ПО МАТЕРИАЛАМ ЕЖЕНЕДЕЛЬНИКА «УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖДЕНЬ» ЗА ВТОРОЕ ПОЛУГОДИЕ 2014 Г.

В статье на примере материалов еженедельника «Український тиждень» проанализировано конструирование трудовых отношений в украинском медиа-дискурсе, а именно отношений между работодателями как субъектами власти и работниками как объективированной группой. Материалы издания воспроизводят дискурс политической и экономической власти, в который вписаны отношения руководителя и подчиненных. Трудовым отношениям не свойственна отдельная рамка в социальном дискурсе, они являются частью вертикальной структуры патерналистической власти как отношения подчинения работников работодателю, хотя дискурс профессионализма частично служит альтернативой патерналистической рамке. В статье также определены основные черты представлений о работодателях и работниках, а также дискурсивные характеристики институтов политической и экономической власти, детерминирующие состояние трудовых отношений.

Ключевые слова: дискурсивные режимы власти, трудовые отношения, работодатели, работники, патернализм.